

МОВОЗНАВСТВО ТА ЛІТЕРАТУРА

УДК 37.091.321:811.161.2

Таміла ГРУБА,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри української мови та літератури,

декан історико-філологічного факультету

Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне

КОМУНІКАТИВНО-ЖАНРОВИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПРОФІЛЬНИХ КЛАСАХ

У статті на основі аналізу педагогічної та методичної літератури з окресленої проблеми виокремлено комунікативно-жанровий підхід у межах комунікативно-діяльнісного. Визначено методологічні засади та характерологічні особливості комунікативно-жанрового підходу, доведено доцільність введення його в практику навчання української мови в профільних класах. Запропоновано види мовленнєвих жанрів та шляхи представлення їх у підручниках української мови (профільний рівень).

Ключові слова: комунікативно-жанровий підхід, мовленнєві жанри, профільні класи, комунікативно-жанрові вміння, мовленнєва ситуація, комунікативна стратегія, комунікативна тактика.

В статье на основе анализа педагогической и методической литературы по выбранной проблеме выделен коммуникативно-жанровый подход в рамках коммуникативно-деятельностного. Определены методологические основы и характерные особенности коммуникативно-жанрового подхода, доказана цель его введения в практику обучения украинского языка в профильных классах. Предложены виды речевых жанров и пути представления их в учебниках украинского языка (профильный уровень).

Ключевые слова: коммуникативно-жанровый подход, речевые жанры, профильные классы, коммуникативно-жанровые умения, речевая ситуация, коммуникативная стратегия, коммуникативная тактика.

Based on the analysis of pedagogical and methodological literature on the chosen problem, a communicative-genre approach is singled out within a communicative activity. The methodological principles and characterological features of the communicative-genre approach are determined, the effectiveness of putting this component into the practice of the Ukrainian language in specialized schools is defined. Types of speech genres and ways of their realization in textbooks of the Ukrainian language are presented.

Key words: communicative-genre approach, speech genres, specialized schools, communicative-genre skills, speech situation, communicative strategy, communicative tactics.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку української лінгводидактики характеризується зміною освітньої парадигми, що зумовлює посилення прикладного аспекту, перегляд змісту й результатів навчання (комунікативна компетентність як мета шкільного курсу української мови). У цьому контексті спостерігаємо трансформацію визначених державними документами підходів, обґрунтування необхідності введення нових, які б відображали усі аспекти формування мовної особистості учня.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Лінгводидакти, які досліджують питання формування комунікативної компетентності учнів і студентів, однак істотно в поглядах щодо важливості комунікативно-діяльнісного й функційно-стилістичного підходів до навчання української мови, зауважують, що нова наукова парадигма синтезує означені підходи (Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, Н. Остапенко, Г. Шелехова та ін.) [3, с. 5]. На нашу думку, об'єднувальним поняттям може стати комунікативно-жанровий лінгводидактичний підхід, введення якого в шкільну практику дасть змогу під час навчання української мови акцентувати увагу «на таких важливих параметрах, як ситуація і сфера спілкування, стиль, інтенційний фактор, форми мовлення, стратегії й тактики ведення комунікації» [2, с. 13]. Погоджуємося з думкою Н. Голуб стосовно того, що зарубіжні й українські вчені розглядають мовленнєві жанри в контексті комунікативної компетентності, оскільки кожна людина щодня стає свідком чи учасником багатьох подій, ситуацій, в яких необхідно прийняти певне рішення, пояснити, попросити вбачення, запропонувати, застерегти, відмовити, поспівчувати, і саме це потребує сформованості в учнів умінь висловитися за допомогою мовних жанрів, щоб ситуацію спрямувати в русло гармонійних стосунків, а не наростання напруги, конфронтації [2, с. 13-14].

Учені вважають, що в освітньому процесі старшої профільної школи більше уваги необхідно приділяти лінгвістичним маркерам соціальних стосунків, етномовним універсаліям, етичним формам, стилям, підстилям і профільним мовленнєвим жанрам, що сформувалися на профільній інформації, її понятійному змісті та каналах передачі [6, с. 40].

О. Горошкіна пропонує введення *жанрового аспекту* (виділення наше – Т.Г.) розвитку мовлення учнів [3, с. 6], який розуміє як системний розгляд окремих жанрових різновидів, що є об'єктами програмового вивчення [3]. В іншій праці О. Горошкіна також акцентує увагу на необхідності введення в освітній процес комунікативно значущих риторичних відомостей, жанрів, вправ, спрямованих на формування риторичних умінь і навичок учнів, задля створення на уроках української мови *риторичного середовища* [4, с. 3].

Л. Попова виокремлює *принцип жанрової зумовленості* і пов'язує це з тим, що модель певного жанру передбачає дотримання відповідних структурних і стилістичних особливостей тексту, впливає на вибір автором мовних засобів. Авторка вважає, що врахування означеного принципу дасть змогу запрограмувати дії учнів на добір мовних засобів, вибір форми висловлення відповідно до жанру [7, с. 24]. Нам імпонують переконання дослідниці, що нині учневі потрібні вміння створювати не лише розповіді й описи, а й інші життєво важливі жанри, наприклад, дописи у Фейсбукі, аналітичні відгуки про переглянуті відео або комп'ютерну гру, складати інструкції або пояснення до записаного відео тощо [7].

Аналіз літератури засвідчив необхідність посилення роботи над комунікативно значущими жанрами в старших класах закладів загальної середньої освіти

і переконав у тому, що на позначення поняття «комунікативно-жанровий підхід» паралельно функціонують такі лінгводидактичні категорії, як «жанровий аспект», «жанрове середовище», «жанровий принцип», «принцип жанрової зумовленості» в межах текстоцентричного підходу, «жанровоцентричний підхід» тощо.

Необхідність роботи над мовленнєвими жанрами не викликає сумнівів у наукових колах та освітньому середовищі, а от шляхи впровадження і статус цієї роботи ще нечітко окреслені. Отже, існує потреба посилення жанрового аспекту вивчення української мови в закладах загальної середньої освіти, особливо в старших класах профільної школи, акцентування уваги на особливостях комунікативно значущих жанрів мовлення. Це й зумовило вибір теми нашої наукової розвідки.

Мета статті – на основі студіювання педагогічної та методичної літератури з обраної проблеми окреслити характерологічні особливості комунікативно-жанрового підходу, довести доцільність його введення в практику навчання української мови в профільних класах.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо за необхідне розглянути доцільність введення комунікативно-жанрового лінгводидактичного підходу.

Можливість такого поєднання компонентів визначали на основі аналізу науково-методичної літератури, результати якого узагальнено в *таблиці*.

Таблиця

Комунікативно-жанровий підхід до навчання української мови (концептуальні засади)

Характеристика підходів	Комунікативний (комунікативно-діяльнісний, комунікативно-функційний)	Жанровий (риторичний – В. Нищета; комунікативно-прагматичний – Н. Формановська)
Концептуальна основа підходу	теорія мовленнєвої діяльності (поява – 70-ті роки ХХ ст.)	комунікативна лінгвістика, теорія мовленнєвих жанрів (генологія), риторика (поява – 90-ті роки ХХ ст.)
Учені, праці яких становлять теоретичні засади підходу	М. Гез, О. Гойхман, Н. Голуб, О. Горошкіна, М. Жинкін, І. Зимня, С. Караман, В. Колшанський, Ю. Купалова, М. Львов, Л. Мацько, В. Мельничайко, Т. Надеїна, Ю. Пассов, М. Пентиліук, Г. Почепцов, О. Селіванова, В. Скалкін, Ф. Шарков, Г. Шелехова, А. Щукін	Н. Арутюнова, М. Бахтін, Ф. Бацевич, Г. Богін, А. Вежицька, Н. Голуб, О. Горошкіна, В. Дементьев, К. Долинін, Т. Донченко, В. Карасик, Т. Ладиженська, Н. Ладиженська, В. Нищета, Н. Седова, О. Селіванова, О. Сиротиніна, Г. Стернін, Т. Шмельова, Н. Формановська, О. Яшенкова
Стратегічна мета застосування	-оволодіння мовою як засобом спілкування; -формування комунікативної компетентності учня	-оволодіння жанровим багатством української мови; -формування жанрової субкомпетентності в складі комунікативної компетентності учня
Принципи реалізації	-комунікативної спрямованості навчання; -ситуативності; -новизни; -диференціації; -взаємозв'язку функції та форми; -взаємозв'язку видів мовленнєвої діяльності	-ситуативно-тематичної організації навчального матеріалу; -жанровий; текстоцентричний; -«живої комунікативності»; -«мовленнєвого вчинку» (за В. Нищетою)
Категорійний апарат (основні поняття)	- комунікативна компетентність; - види мовленнєвої діяльності; - мотив; - комунікативно-мовленнєві вміння; - ситуація спілкування; - комунікативна стратегія; - комунікативна тактика; - текст; - висловлювання; - комунікативні ролі (адресат, адресант мовлення)	- жанр, мовленнєвий жанр; - функційність мовлення; - текст; - дискурс; - мовленнєвий акт; - комунікативний намір; - ситуація спілкування; - мовленнєвий крок; - типи жанрів; - комунікативна стратегія; - комунікативна тактика; - комунікативно-жанрові вміння

Як бачимо, в описі основних ознак комунікативного (комунікативно-діяльнісного) та жанрового підходів є чимало спільного на рівні стратегічної мети застосування, принципів реалізації, категорійного апарату. Крім того, вчені, які досліджували психолінгвістичні й методичні засади комунікативно-діяльнісного підходу, в подальшому ґрунтовно вивчали риторичний, зокрема жанровий аспект комунікативної спрямованості шкільного курсу української мови та методику формування риторичних умінь учнів і студентів (Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, Л. Мацько, В. Нищета, М. Пентиліук, Г. Шелехова та ін.), що свідчить про важливість ознайомлення учнів із різними жанрами, а отже, про необхідність проведення спеціальної роботи з формування комунікативно-жанрових умінь, оволодіння комунікативно значущими типізованими жанрами висловлювань. Зіставлення особливостей цих підходів у різних аспектах дало змогу стверджувати логічність і доцільність їх інтеграції. Ці підходи генетично взаємопов'язані, взаємозалежні й взаємозумовлені: комунікативно-діяльнісний підхід передбачає обов'язкову роботу над створенням текстів певного жанру, а процес реалізації риторичного (жанрового) підходу відповідно – сприяє формуванню комунікативно-жанрових умінь, забезпечує успішну усну й письмову комунікацію. Вважаємо, що виокремлення комунікативно-жанрового лінгводидактичного підходу (інтеграція комунікативного й жанрового підходів) відкриває нові можливості, якісно новий напрям у формуванні комунікативної компетентності як мети шкільного курсу української мови, посилює практичну спрямованість навчання, розвиток і вдосконалення комунікативно-жанрових умінь не лише на спеціально відведених уроках мовленнєвого розвитку (РМ), а й у процесі вивчення всіх рівнів мовної системи (аспектні уроки). Ураховуючи те, що жанрова компетентність, обґрунтування якої знаходимо в працях Н. Голуб, О. Горошкіної, М. Пентиліук та інших лінгводидактів, є, на наш погляд, вужчим поняттям, ніж комунікативна. Ми розглядаємо її як субкомпетентність, а комунікативно-жанровий підхід – як такий, що конкретизує, підсилює комунікативно-діяльнісний.

Отже, *комунікативно-жанровий підхід* – це лінгводидактичний підхід у межах провідного комунікативно-діяльнісного, що передбачає вивчення мови крізь призму мовленнєвих жанрів, опрацювання комунікативно значущих жанрів у системі, акцентування уваги на змістово-композиційних, лінгвостилістичних особливостях жанрів у їх взаємозв'язку, побудову власних висловлень різних жанрів, адекватних ситуації спілкування, тобто відображає важливий аспект формування комунікативної компетентності.

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження дав змогу визначити методологічні засади та окреслити характерологічні особливості комунікативно-жанрового лінгводидактичного підходу.

Концептуальні засади комунікативно-жанрового підходу становлять основні положення комунікативної лінгвістики, теорії мовленнєвих жанрів (генології), риторики.

Стратегічна мета застосування – формування жанрової компетентності як складника комунікативної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти. *Принципи реалізації* підходу – ситуативно-тематична організація навчального матеріалу, комунікативна спрямованість навчання, взаємозв'язок функцій та форми, взаємозв'язок і взаємозумовленість видів мовленнєвої діяльності, взаємозв'язок з іншими підходами (комунікативно-діялісним, функційно-стилістичним, професійно зорієнтованим) до навчання української мови в профільних класах.

Категорійний апарат лінгводидактичного комунікативно-жанрового підходу становлять такі категорії: жанр, мовленнєвий жанр, комунікативний намір, ситуація спілкування (мовленнєва ситуація), комунікативні ролі (адресат, адресант мовлення), комунікативна стратегія, комунікативна тактика, комунікативно-жанрові вміння.

Технології реалізації – інтерактивні, текстоцентричні, інформаційно-комунікаційні, інтегровані.

Методи й прийоми побудови освітнього процесу: активізації пізнавальної й мовленнєвої діяльності учнів, метод вправ, ситуаційний, метод проектів, ігровий метод.

Важливою категорією комунікативно-жанрового підходу є *мовленнєва ситуація* (ситуація спілкування), тобто «набір основних параметрів комунікативної події, що допомагають орієнтуватися в комунікації і відрізнити одну комунікативну подію від іншої; узагальнена модель умов і обставин, що зумовлюють мовленнєву поведінку особистості в комунікативній події» [5, с. 283]. У методиці мовленнєву ситуацію розглядають як сукупність обставин, у яких реалізується спілкування, систему мовленнєвих і немовленнєвих умов спілкування, необхідних і достатніх для реалізації мовленнєвої дії, розрізняють реальну й навчальну мовленнєву ситуації, та ситуації стосунків і предметні [1, с. 252]. У теорії мовної комунікації ситуацію спілкування визначають як збіг обставин, що спонукає людину до комунікації, визначає мовленнєву поведінку, способи реалізації комунікативної інтенції (стратегії, тактики тощо) [9, с. 282].

Під мовленнєвою (комунікативною) стратегією розуміють правила і послідовності комунікативних дій, яких дотримується адресант для досягнення комунікативної мети; головна лінія мовленнєвої поведінки в межах конкретної комунікативної події, що визначається загальною метою комунікації, ситуативним контекстом і уявленням про адресата [9, с. 283]. Мовленнєва стратегія, на думку вчених, визначається, «з одного боку, особистими мотивами, потребами, настановами, усією ціннісною системою мовця, а з іншого – системними цінностями культури народу, чинними соціальними нормами і конвенціями» [5, с. 284-285].

Комунікативна тактика – це зумовлені стратегією мовленнєві кроки, що в сукупності дають змогу досягти головної комунікативної мети [9, с. 252].

Розгляд методологічних засад комунікативно-жанрового підходу дає підстави введення його до системи усталених підходів у процес навчання української мови. Чинна програма з української мови для профільного навчання української мови спрямовує

вчителя на опанування учнями жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності, навчання дискутувати, використовуючи різні способи аргументації, вести конструктивний діалог зі співрозмовниками тощо [8, с. 4, 6].

Із-поміж видів робіт, які сприяють реалізації мети шкільного курсу української мови, автори програми акцентують увагу на написанні статей, складанні конспектів, анотацій, рецензій на усні й письмові тексти, інтерв'ю, нарисів, резюме, есе, конструюванні лінгвістичних завдань, складанні освітніх проектів різної тематики, письмових презентацій в рамках дослідницьких проектів, участі в учнівських конференціях, прес-конференціях, інтернет-конференціях, дебатах, конкурсах [8, с. 17-18].

Залишається відкритим питання щодо відбору комунікативно значущих мовленнєвих жанрів, які сприятимуть успішному спілкуванню учнів у різних сферах життя. О. Горошкіна критеріями відбору жанрів вважає відповідність жанру віковим особливостям учнів, навчальні й розвивальні можливості жанру, його комунікативна значущість [3, с. 6]. Н. Голуб пропонує надавати перевагу фатичним жанрам, які: а) сприяють налагодженню гармонійних стосунків: різні види вибачення, втішання, застереження, захоплення, зізнання, комплімент, подяка, порада, похвала, прощення, самооцінювання, схвалення; б) погіршують міжособистісні стосунки (для аналізу ситуацій): виправдовування, висміювання, дорікання, звинувачення, глузування, інвектива, лестощі, насмішка, натяк, невдоволення; в) сприяють підтриманню й розвитку добрих взаємин (для активізації у мовленні): листівка, презентація, привітання, лист на фронт тощо [2, с. 15]. Зауважимо, що на сучасному етапі науковці виділяють до 280 жанрів [2], що дає широкий вибір укладачам програм і підручників щодо впровадження нових мовленнєвих жанрів у шкільну практику.

Уважаємо, що представлений вище перелік потрібно доповнити такими, на перший погляд, простими, але важливими для існування жанрами, як знайомство, обіцянка, види віртуального спілкування («Напиши про себе так, щоб я тебе побачив»), електронне листування, відповідь на екзамені, жанри незгоди, закони бесіди, пости, урочисте вітання тощо. Крім того, специфіка навчання мови в профільних класах філологічного напрямку, на нашу думку, передбачає вдосконалення роботи з інформативними жанрами – бібліографією, лінгвокультурологічним коментарем, лінгвістичною довідкою, лінгвістичним повідомленням та ін.

Висновки. Отже, виокремлення комунікативно-жанрового підходу, акцентування уваги на особливостях комунікативно значущих жанрів мовлення,

мовних засобах, які їх характеризують, системна робота з формування комунікативно-жанрових умінь як основи жанрової компетентності безпосередньо впливатиме на досягнення мети в навчанні української мови в старших класах філологічного профілю.

Перспективним, на нашу думку, є подальше дослідження особливостей комунікативно-жанрового підходу, розроблення методики його реалізації на уроках української мови та визначення ролі у формуванні мовної особистості учнів профільних класів. Насамкінець зазначимо, що висловлені міркування не вичерпують загалом порушеної проблеми і можуть стати предметом наукових дискусій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э. Азимов, А. Щукин. – М. : Икар, 2010. – 448 с.
2. Голуб Н. Мовленнєві жанри на уроках української мови у 8-9 класах / Н. Голуб // Українська мова і література в школі. – 2015. – №1. – С. 13–19.
3. Горошкіна О. Жанровий аспект розвитку мовлення учнів / О. Горошкіна // Освіта та педагогічна наука. – 2012. – №2. – С. 2–8.
4. Горошкіна О. Роль шкільного підручника в реалізації компетентнісного підходу до навчання української мови учнів ліцею / О. Горошкіна // Українська мова і література в школі. – 2018. – № 3. – С. 22–26.
5. Матвеева Т. В. Учебный словарь: русский язык, культура речи, стилистика, риторика / Т. В. Матвеева. – М. : «Флинта, Наука», 2003. – 432 с.
6. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі : навч. посіб. для студ.-філол. освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» / Л. І. Мацько. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
7. Попова Л. Принципи формування текстотворчих умінь учнів старшої школи / Л. Попова // Українська мова і література в школі. – 2018. – № 3. – С. 22–26.
8. Українська мова 10-11 класи : програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів / Л. Мацько, Т. Груба, О. Семенов, Т. Симоненко // Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України. – 2017. – №12. – С. 3–73.
9. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації / О. В. Яшенкова. – К. : Видавн. центр «Академія», 2010. – 312 с.

Дата надходження до редакції: 04.03.2019 р.